

تحلیل گفتمان پیام دینی بر خط

(مطالعه موردی: صفحه‌های اینستاگرام علیرضا پناهیان و حسن آقامیری)^۱

حسن مسعودی*

ابتهام رضوی دینانی**

وحید عقیلی***

چکیده

امروزه به واسطه نفوذ گسترده رسانه‌های نوین و ویژگی‌های منحصر به فرد آنها، شاهد عرصه‌های نوظهور در حوزه‌های مختلف علمی هستیم. تأثیر عمیق رسانه‌هایی چون شبکه‌های اجتماعی از یک سو و اهمیت دین به عنوان یکی از مهم‌ترین پدیده‌های مورد مطالعه در جوامع بشری در طول تاریخ از سوی دیگر، ضرورت مطالعه تأثیرهای رسانه بر دین و اهمیت کشف گفتمان‌های موجود در این حوزه را بیش از پیش روشن می‌کند. از این رو در این مقاله تأثیر شبکه‌های اجتماعی (به‌طور خاص اینستاگرام به‌عنوان یکی از رسانه‌های محبوب و پُرطرفدار) بر روی پیام‌های دینی دو روحانی پرنفوذ (علیرضا پناهیان و حسن آقامیری) بررسی می‌شود. داده‌های پژوهش از پست‌های صفحه‌های اینستاگرام دونفر در بازه زمانی ۶ ماهه سال ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ جمع‌آوری شده است. در این مقاله با بررسی نظریه‌های در حوزه گفتمان‌های دینی (مانند گفتمان‌های غرب‌گرایی، ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی، گفتمان‌های تجددگرایی، شریعت‌گرایی و تمدن‌گرایی و گفتمان‌های روشنفکری و روشنفکری دینی، سنت اسلامی و نوین‌گرایی)، جمع‌بندی آن به‌صورت دوگانه‌های گفتمانی در حوزه دین به‌عنوان مبانی نظری آورده شده است. نتایج حاصل از تحلیل گفتمان در مرحله نهایی نشان می‌دهد که گفتمان غالب در پیام‌های دینی علیرضا پناهیان، بر محور «آرمان‌گرایی و تمدن‌گرایی اسلامی» شکل گرفته است. این یافته با نظریه تمدن‌گرایی در بخش مبانی نظری همخوانی دارد. از سوی دیگر، گفتمان حاکم بر پیام‌های دینی حسن آقامیری از محور «تساهل و انتقاد از حاکمیت رسمی دینی» می‌گذرد که منطبق بر نظریه روشنفکری دینی است.

واژگان کلیدی: تحلیل گفتمان پدام، اینستاگرام، گفتمان دینی، علیرضا پناهیان، حسن آقامیری.

۱. این مقاله مستخرج از پایان‌نامه دکتری با همین عنوان بوده و این نظریه‌های در پایان‌نامه بررسی شده و در این مقاله بخش نتایج آن به عنوان مبانی نظری آورده است.

* دانشجوی دکتری فرهنگ و ارتباطات، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، جمهوری اسلامی ایران.

hadimasoudi1366@gmail.com

** استادیار گروه ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی اراک، اراک، جمهوری اسلامی ایران (نویسنده مسئول).

razavidinani@yahoo.com

*** دانشیار گروه ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

seyed_vahid_aqili@yahoo.com

مقدمه

دین به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی در سراسر تاریخ در جوامع بشری وجود داشته و هرچند در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت، تغییرهایی کرده است؛ اما همواره یکی از ویژگی‌های پایدار جوامع تلقی می‌شود. این پدیده فارغ از صورت قدسی آن، به‌عنوان یک مفهوم و برساخت اجتماعی وجود داشته و همواره تحت تأثیر تحولات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بوده است. در واقع صورت‌های دین متناسب با برخی رخدادهای اجتماعی، دچار دگرگونی شده و نمودهای متفاوتی پیدا کرده است.

یکی از دلایل تغییر و تحول‌های دین در عصر حاضر، ظهور رسانه‌های نوین اینترنتی است. ولمن و هوگان (۲۰۰۴) اینترنت را فرازمانی و فرامکانی می‌دانند که دسترسی افراد به آن را راحت می‌کند و همین امر موجب می‌شود تا اینترنت و فضای مجازی بتواند بخشی از واقعیت زندگی روزانه افراد شود. این رسانه‌ها که جنبه اجتماعی بسیار قوی و گسترده‌ای دارند، از طرفی به‌عنوان یک نهاد مستقل و مبتنی بر منطق خاص خود در خارج از جامعه نقش ایفا می‌کنند (هاروارد^۲، ۱۳۸۹، ص. ۱۲۳). به‌گونه‌ای که سایر نهادها باید با آنها تطابق یابند و از سوی دیگر در درون جامعه قرار دارند (هاروارد، ۱۳۸۹، صص. ۱۲۲-۱۲۳). از این رو با سایر نهادهای اجتماعی و از جمله دین رابطه‌ای دوسویه برقرار می‌کنند. همین امر و به‌تبع آن گسترش اینترنت و ارتقاء رسانه‌های اجتماعی در سالیان اخیر سبب شده است تا ارتباطات مبتنی بر این شبکه‌ها تقویت شده و بر وجوه مختلف زندگی انسان اثر بگذارند. در این زمینه، دین و به‌خصوص پیام دینی نیز دچار تحول‌هایی شده‌اند که این پژوهش تلاش دارد تا به تحلیل گفتمان‌های مختلف حوزه دین در اینستاگرام بپردازد.

لازم به ذکر است شبکه‌های اجتماعی همچون اینستاگرام نه تنها مجرای برای انتقال پیام دینی است بلکه بخش عمده‌ای از رقابت میان گفتمان‌های مختلف دینی در بستر این رسانه‌های مجازی ایجاد می‌شود. به همین دلیل تأثیرهای این پدیده به‌ویژه برای طرفداران روایت‌های سنتی از دین می‌تواند هشداردهنده باشد. تحقیق‌های محققان در این زمینه پرسش‌های فراوانی را درباره امکاناتی که این فناوری‌های نوین در اختیار دین قرار می‌دهند و تأثیرهایی که بر دین می‌گذارند، مطرح کرده‌اند؛ آیا این امکانات نوین برای

فعالیت‌های دینی، به حفظ روایت‌های سنتی نیز مدد می‌رساند یا صرفاً امکانی کلی برای دین‌ورزی است؟ آیا این روند به‌تنهایی به نفع معنویت است یا دین‌های نهادی و سازمان‌یافته‌ای مانند اسلام از آن منتفع می‌شود؟

پیش‌فرض مطالعات پیشین بر این است که هرچند داده‌های زیادی می‌تواند ما را به آینده دین‌ورزی و اقبال به دین امیدوار کند؛ اما این آینده ممکن است برای شیوه‌های سنتی‌تر دین‌ورزی و اقتدار و نفوذ گفتمان‌های سنتی مضیق‌هایی را پدید آورد؛ به‌عنوان‌مثال گیدنز در بحث جهانی شدن ارتباطات با اشاره به سنت‌های فرهنگی و دینی معتقد است اگرچه در تحولات جهان نوین سنت‌ها نابود نمی‌شوند و به‌عنوان راه‌های زیست اجتماعی باقی می‌مانند، ولی راه‌های جدیدی برای حفظ خود پیدا می‌کنند. به نظر وی ادیان باید جهت معقول و جهان‌پسندی برای خود بیابند تا باقی بمانند. گیدنز بقاء ادیان را منوط به جهان شدن روش تبلیغ آنها می‌داند (گیدنز، ۱۹۹۹، ص. ۶)؛ برای مثال در گذشته و در یک رسانه سنتی مانند یک مسجد، روحانی با تفکر ساده و اقناع‌شونده مخاطبانی سروکار داشت که کمتر در معرض گفتمان‌های متفاوت بودند و لذا تردید کمتری نسبت به موجه بودن دعاوی مبلغ مذهبی داشتند؛ بنابراین بحث از مسئله زنان یا حقوق اقلیت‌های اجتماعی و مذهبی و هزاران مسئله دیگر مبلغ مذهبی را وادار به تفسیر جدیدی از متن دینی نمی‌ساخت؛ اما در حال حاضر با اضافه شدن رسانه‌های نوین، مسائلی از این دست موجب به‌کارگیری روش‌های متفاوتی برای جذب مخاطب پیشین می‌شود.

از جهت دیگر جهان وطن شدن مبادله‌های پیام دینی اشاره به تحول‌های عمیق‌تری دارد؛ چراکه در گذشته روابط متقابل اجتماعی در حالت سنتی آن، به یک قوم یا کشور و ملت محدود بود؛ اما امروزه فناوری‌های جدید ارتباطی زمینه عرضه پیام را جهانی ساخته است. در این حالت، بده‌بستان پیام از حالت غیررقابتی خارج شده و امکان‌گزینش دریافت‌کنندگان پیام را بیشتر می‌کند. در عصر حاضر شبکه‌های اجتماعی برخط و تارنماهای اینترنتی فراتر از محدودیت‌های منطقه‌ای پیام را منتشر می‌کنند و اقبال مخاطبان به این پیام‌ها در یک رقابت بازارگونه بین تولیدکنندگان این رسانه‌ها حاصل می‌شود. هر تولیدکننده اقتصادی، هر مؤسسه فرهنگی و دینی و هر گروه یا حزب سیاسی با اهداف مدنظر خود در رقابت بر سر تصاحب بازار مخاطبان، دست به تولید می‌زند.

نظر به فرایند تولید پیام در فضای مجازی، امکان تحقق انواع بازارهای فرهنگی را در

پی دارد. در این بازارهای فرهنگی، پیام‌ها موضوع و کالای مورد مبادله هستند و تنوع پیام‌ها در عرصه‌های گوناگون، یک رقابت تنگاتنگ گفتمانی را به عرضه‌کنندگان پیام‌های فرهنگی تحمیل کرده است. در اینجا اصطلاح بازار پیام دینی که برخی دین‌پژوهان آمریکایی با اقتباس از مباحث آدام اسمیت، وارد اصطلاح‌های دین‌پژوهی کرده‌اند. محور بازار پیام دینی بر این است که در بازار دینی رقابتی بر سر جلب مشتری بین تولیدکنندگان وجود دارد و «هرکس بی‌شک خود را ملزم به تلاش بسیار می‌داند و همه هنرهایی را که دارد به کار می‌آورد تا پیروانش را حفظ کند و بر شمار آنها را بیافزاید» (Smith, 1998, p. 599).

حال با توجه به این مباحث می‌توان مسئله اصلی این پژوهش که تأثیر فراگیر شدن استفاده از شبکه‌های اجتماعی برخط به‌خصوص اینستاگرام و مبادله‌های فرهنگی و دینی بر نفوذ و رقابت گفتمان‌های مختلف پیرامون پیام دینی را تشریح نمود. در این پژوهش دو صفحه اینستاگرام از دو روحانی مشهور (علیرضا پناهیان و حسن آقامیری) تحلیل شده است.

سؤال اصلی پژوهش: این دو روحانی مشهور (علیرضا پناهیان و حسن آقامیری) در فضای عمومی چه گفتمانی را در پیام دینی خود در شبکه اینستاگرام ترویج می‌کنند؟
سؤال فرعی پژوهش: این دو گفتمان چه نقاط همگرایی و واگرایی را در دلالت‌های مرکزی پیام دینی این دو دنبال می‌کند؟

۱. دین و گفتمان

در بررسی رویکردهای گفتمانی به دین تقسیم‌بندی‌های مختلفی وجود دارد که می‌توان از آنها را با عناوین زیر مورد توجه قرار داد:

- گفتمان‌های غرب‌گرایی، ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی؛
- گفتمان‌های تجددگرایی، شریعت‌گرایی و تمدن‌گرایی؛
- گفتمان‌های روشنفکری و روشنفکری دینی، سنت اسلامی و نوین‌دگرایی؛
- گفتمان انقلاب اسلامی و مقاومت اسلامی؛
- گفتمان‌های موجود در دوره نوین (دوگانه‌های گفتمانی).

۱-۱. غرب‌گرایی، ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی

در بررسی رویکردهای گفتمانی به دین، یکی از تقسیم‌بندی‌ها، گفتمان‌های غرب‌گرایی، ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی است. این سه گفتمان در واکنش به عقب‌ماندگی جوامع اسلامی و استعمار غرب شکل گرفتند. غرب‌گرایی با پیروی از تمدن غرب، ملی‌گرایی با تفکیک دین و سیاست و اسلام‌گرایی با تأکید بر بیداری اسلامی مشخص می‌شوند (نجاتی آرانی، ۱۳۹۱).

این سه گفتمان بسته به جهت‌گیریشان، موضع متفاوتی را در دوگانه‌های ذکر شده در پایان مبانی نظری اتخاذ می‌کنند؛ به‌عنوان مثال غرب‌گرایی بیشتر به سمت فردگرایی تمایل دارد در حالی که اسلام‌گرایی جمع‌گراتر است. همچنین غرب‌گرایان عمدتاً مادی‌گراتر هستند، در مقابل آرمان‌گرایی اسلام‌گرایان.

۲-۱. تجددگرایی، شریعت‌گرایی و تمدن‌گرایی

درباره خرده‌گفتمان‌های تجددگرایی، شریعت‌گرایی و تمدن‌گرایی می‌توان گفت، تجددگرایی اسلامی، واکنشی بود که از سوی برخی علما و اندیشمندان مسلمان در مواجهه با حضور فرهنگ غرب در جوامع اسلامی ظهور یافت (نصر، ۱۳۸۳، ص. ۱۳۴). برخلاف تجددگرایان که با تأکید بر عقل، به‌دنبال سنتزی بین اسلام و نوسازی و استفاده از تجربه‌های نوین بشری برای احیای جوامع اسلامی هستند، شریعت‌گرایان با برجسته‌سازی سنت و طرد رویکرد عقلی (فلسفی) از پذیرش تعامل و وام‌گیری از دانش بشری در غرب پرهیز می‌کنند و صرفاً بر بازگشت تمام و کمال به آموزه‌های دیگر بشری را نوعی سازش با دنیایی می‌دانند که با انفکاک دین از سیاست به مظهر سیاست شیطانی و جهالت نوین تبدیل شده است. رویکرد تمدن‌گرایی از نقد دو رویکرد گذشته سر برآورد، دو عنصر «پایایی» و «پویایی» دین که هر دو از لوازم اعتقاد به خاتمیت و جاودانگی دین مبین اسلام هستند، به‌صورت یک‌جا، در دو رویکرد گذشته به‌دست نمی‌آیند. رویکرد سوم معتقد است که می‌تواند هر دو عنصر پویایی و پایایی اسلام را در یک نظریه واحد و درکی نسبت منطقی و هماهنگ تأمین کند. آنان بر این باورند که تنها راه برون‌رفت از معضل کنونی در جوامع اسلامی، حرکت به سمت «نوسازی تمدن اسلامی» است که توسعه و تحول‌های اجتماعی را در راستای تحقق

همه جانبه ارزش‌های اسلامی هدایت کند (سبحانی، ۱۳۸۵، ص. ۲۸۵). این سه گفتمان در طیف‌هایی چون سنت‌گرایی / تجددگرایی، عقل‌گرایی / نقل‌گرایی، افتتاح / انزواطلبی، پویایی / پایایی و جهان‌وطن‌گرایی / بوم‌گرایی مواضع مختلفی دارند؛ به‌عنوان مثال، تجددگرایان بیشتر تجددگرا، عقل‌گرا، افتتاح‌طلب، پویاگرا و جهان‌وطن‌گرا هستند. در مقابل، شریعت‌گرایان به سنت‌گرایی، نقل‌گرایی، انزواطلبی، پایاگرایی و بوم‌گرایی تمایل دارند. تمدن‌گرایان نیز بین این دو طیف قرار می‌گیرند.

۳-۱. روشنفکری و روشنفکری دینی، سنت اسلامی و نوین‌گرایی

درباره سه خرده‌گفتمان در نسبت دین با نوسازی غربی یعنی روشنفکری دینی، سنت اسلامی و نوین‌گرایی، می‌توان چنین گفت که، در گفتمان روشنفکری، دین و آموزه‌های وحیانی در حاشیه قرار دارد و این گفتمان بر اساس قاعده کلی «عقل خودبنیاد» (دیرکس، ۱۳۸۰)، جایگاهی برای این مسائل قائل نیست. گفتمان سنت اسلامی، آموزه‌های وحیانی و متافیزیکی را از سنخ حقیقت می‌شمارد و برای آن اعتباری ویژه قائل است و عقل را نیز بر مبنای همین متافیزیک تبیین می‌کند. نوین‌گرایی اصطلاحی است که در منطق حاکم کنونی، به‌صورت گسترده و عام به جنبش‌های مدعی اسلام‌گرایی و فراگرد شکل‌گیری و عمل آنها اشاره دارد. در این معنا، نوین‌گرایی نوعی از دین‌گرایی است که عموماً مدعی ساخت‌بندی دولت (خلافت) اسلامی است (قوام و بهرامی، ۱۳۹۲، ص. ۵۰).

۴-۱. انقلاب اسلامی و مقاومت اسلامی

گفتمان اسلام سیاسی که در مجموعه‌ای از تحول‌های نظری بعد از انقلاب مشروطه ریشه دارد، یکی از جریان‌های فکری اثرگذار در فضای گفتمانی ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی بوده است که اهمیت آن را نمی‌توان نادیده گرفت تا آنجا که برخی مفسران و تحلیل‌گران، وقوع انقلاب اسلامی را مرهون زمینه‌سازی فکری دانسته‌اند که این گفتمان در طی سال‌های قبل از انقلاب فراهم کرده بود (اخوان مفرد، ۱۳۸۱). «ایدئولوژی اسلام سیاسی، اعتقاد دینی و هویت ملی» دال‌های مرکزی گفتمان مقاومت اسلامی هستند که گفتمان مقاومت اسلامی بر پایه آنها خود را تعریف می‌کند و

خویشتن را از گفتمان‌های امپریالیسم غرب و بنیادگرایی سلفی متمایز می‌سازد. این دو گفتمان در دوگانه‌هایی مانند: سیاست‌زدگی / سیاست‌گریزی، آرمان‌گرایی / واقع‌بینی، تحول‌خواهی / اصول‌گرایی و انقلابی‌گری / اصلاح‌طلبی مواضع متفاوتی دارند. گفتمان اسلام سیاسی سیاست‌زده‌تر، آرمان‌گراتر، تحول‌خواه‌تر و انقلابی‌تر است. درمقابل، گفتمان مقاومت اسلامی واقع‌بینانه‌تر عمل می‌کند و به اصلاحات باور دارد.

در جمع‌بندی نهایی این رویکردها می‌توان اصولی را کشف نمود که تمام این رویکردها درباره آن اصول جهت‌گیری مشخصی دارند. این اصول را می‌توان به صورت دوگانه‌های گفتمانی ترسیم نمود که تمام تقسیم‌بندی‌های گفتمانی نسبت به دین به این دوگانه‌ها پرداخته‌اند؛ لذا هر رویکرد گفتمانی به دین را می‌توان در تعامل با این دوگانه‌های گفتمانی بررسی کرد. این مقاله به دلیل رعایت اختصار در بخش نظری، جمع‌بندی این رویکردها را به دوگانه‌های گفتمانی بحث می‌نماید.

- **ضدیت در مقابل تساهل:** به این معنا که یک گفتمان با مکتب تربیتی - انسانی، چقدر مرزبندی‌ها، قطب‌بندی‌ها و ضدیت‌هایی محکم و رادیکال بر محور خیر و شر، ظلم و عدل، درست و نادرست در میان اجتماع‌های انسانی ترسیم می‌کند و چقدر با پرهیز از این ترسیم‌ها، به تساهل و مدارا و همزیستی سازشگرانه و عمل‌گرایانه و منعطف جماعت‌ها و عقاید و سبک‌های زندگی گوناگون قائل است.

- **جمع‌گرایی در مقابل فردگرایی:** به این معنا که هر گفتمان چقدر قائل به اصالت حقوق، آزادی‌ها و ارزش‌های فردی و تقلیل اجتماع به افراد است و چقدر بر پیوستگی افراد جامعه و حقوق و تکالیف آنان با یکدیگر و اصالت ارزش‌های اجتماعی تأکید می‌کند.

- **آرمان‌گرایی در مقابل مادی‌گرایی:** مادی‌گرایی ارزشی و اخلاقی با تعبیر دیگر آن، سودمحوری دنیاگرایی، این جهانی‌نگری، به واسطه فروکاستن آرمان‌های افراد به سطح لذت‌های مادی، میزان آرمان‌گرایی و ایثار جمعی کنش فردی در راه اهداف متعالی بشری و اجتماعی را کاهش می‌دهد. آرمان‌گرایی (در بعضی ادبیات علمی با معادل «پسامادی‌گرایی») در نقطه مخالف آن، به اصالت ارزش‌های معنوی، اخلاقی، بشردوستانه و فرامادی در زندگی بازمی‌گردد. این دوگانه غالباً به سطح معادل‌های

هستی‌شناسی‌شان برمی‌گردند.

- **انسان‌گرایی در مقابل ساختارگرایی:** انسان‌گرایان به‌طور کلی بر محوریت «انسان‌ها» در تحولات اجتماعی تأکید می‌کنند؛ اما ساختارگرایان، این محوریت را تضعیف و تحول‌ها و وقایع اجتماعی را تابعی از اثر «ساختار»های غالباً پنهان و زیرین مناسبات ذهنی یا مادی القا می‌کنند. به این معنا که وقایع و کنش‌های اجتماعی چقدر با اراده‌های آزاد یا خودآگاه انسان‌ها قابل رقم‌زدن است و چقدر تحت تأثیر قهری زمینه‌های گوناگون ماقبل این اراده‌هاست.

- **سیاست‌گرایی در مقابل سیاست‌گریزی:** برخی مکاتب و گفتمان‌ها، این عرصه را در آموزه‌های کلی اجتماعیشان مورد توجه پُررنگی قرار می‌دهند و برخی را از ورود در سیاست و توجه به مسائل سیاسی و کسب قدرت پرهیز می‌دهند.

- **عمل‌گرایی در مقابل عمل‌گریزی:** عمل‌گرایی یعنی یک گفتمان، چقدر بر اصالت عمل و تلاش افراد درون اجتماع و ناظر به چشم‌اندازهایی مشخص تأکید می‌نماید و یا از آن طرف، چقدر به‌واسطه ترسیم القاء‌های خشک و جبرگرایانه اجتماعی یا پوچ‌گرایانه انزوامدار یا احیانه «نظریه‌زدگی»، اصالت و انگیزه عمل را از آدمیان می‌گیرد (کازرونی سعدی، ۱۳۹۸).

۲. روش پژوهش

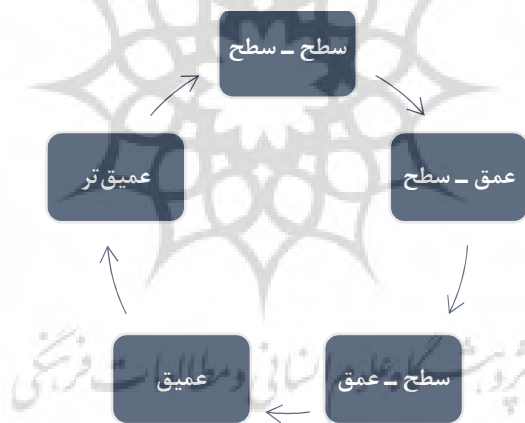
۲-۱. تحلیل گفتمان

در این پژوهش از روش پدام یا همان روش عملیاتی تحلیل گفتمان استفاده شده که از جانب حسن بشیر ارائه شده است. علت ارائه این روش وجود ابهام در روش عملیاتی سایر روش‌های تحلیل گفتمان، عنوان شده است (بشیر، ۱۳۹۰، ص. ۱۰). ایشان در این روش سعی کرده‌اند میان عینیت و ذهنیت در تحلیل گفتمان ارتباط برقرار کرده و روشی نسبتاً مدون ارائه کنند. این روش قبلاً در پژوهش‌هایی مانند تحلیل گفتمان حوزه معنایی اراده بشری با رویکرد پدام (میرزائی، ۱۴۰۰)، تحلیل گفتمان مناظره تلویزیونی در انتخابات دهم ریاست جمهوری اسلامی ایران (احسانی‌فر، ۱۳۸۸)، فرایند ساخت معنا در تحلیل گفتمان با روش «پدام» با مطالعه موردی بیداری اسلامی (بشیر، ۱۴۰۰) و چندین پایان‌نامه و مقاله علمی پژوهشی دیگر استفاده شده و کارایی آن به تأیید رسیده است.

«شیوه عملیاتی در تحلیل گفتمان، شیوه‌های از درک و فهم متن، زمینه و فرامتن است؛ اما این شیوه باید به گونه‌ای طراحی شود که بتواند همچون تحلیل موجود در روش‌های کمی، نوعی از عینیت را بازنمایی کند. خروج از ذهنیت در ارائه تحلیل به معنای عدم توجه به معناهای انتزاعی و ذهنی در فرایند تحلیل نیست. توجه به عینیت و ذهنیت در تحلیل‌های کیفی یک از اصلی‌ترین مسائلی است که باید مورد توجه جدی قرار گیرند؛ در تحلیل گفتمان نیز این مسئله حائز اهمیت است» (بشیر، ۱۳۹۰، ص. ۱۰).

مراحل فرایندی روش پدام شباهت‌هایی با روش فرکلاف^۳ دارد. همان‌گونه که فرکلاف در روش تحلیل گفتمان بر سه مرحله توصیف، تفسیر و تبیین تأکید می‌کند، روش پدام نیز در تلاش است که این مراحل را با توجه به پنج سطح تحلیل که عبارت‌اند از: «سطح - سطح»، «عمق - سطح»، «سطح - عمق» و «عمیق‌تر» مورد توجه قرار دهد.

شکل (۱): سطوح مختلف تحلیل گفتمانی طبق روش پدام (PDAM)

منبع: (نویسنده)

در سطح اول «سطح - سطح» با نام «برداشت از اصل متن» محقق درصدد کشف کلمات و جملاتی است که در متن دارای بار معنایی خاص در راستای اهداف پژوهش می‌باشند... این سطح از تحلیل، سطحی‌ترین و ظاهری‌ترین بخش تحلیل گفتمان است

و مهم‌ترین ویژگی آن در مورد گزارش‌های خبری نشریه‌های مختلف، تشخیص گفتگوها یا صحنه‌هایی است که دارای زمینه مرتبط با بحث مقاله می‌باشند. به همین دلیل نفس تشخیص این ویژگی در گزارش‌های مزبور، نوعی تحلیل فیلم است و در مرحله اول تحلیل قرار می‌گیرد (بشیر، ۱۳۹۰، ص. ۱۱).

سطح دوم تحلیل «عمق - سطح» در این روش «جهت‌گیری و گرایش متن» است. می‌توان آن را با بخشی از سطح دوم فرایند تفسیر در روش فرکلاف یعنی معنای کلام برابر دانست. در اینجا معانی جملات نه‌تنها در قالب کلمات و معناهای صریح و ضمنی آنها به شکل انفرادی و ترکیبی مورد توجه قرار می‌گیرند که فراتر از آن به جهت‌گیری‌ها و گرایش‌های گوناگون جملات و درنهایت خود متن، نسبت به مسائل مختلف اما مرتبط با موضوع پژوهش نیز توجه می‌شود.

سطح سوم تحلیل با این روش، سطح «سطح - عمق» تحلیل است که «تحلیل توجیهی» با توجه به سایر گرایش‌های متن نام دارد و می‌توان آن را شبیه به بخش دیگری از مرحله تفسیر روش فرکلاف یعنی انسجام موضعی دانست. این قسمت دلیل انتخاب محقق را برای انتخاب قسمتی از متن و ارتباط آن با هدف پژوهش روشن می‌سازد؛ البته در این مرحله تحلیل هنوز به سطح نهایی خود نرسیده است. آنچه از این سطح تحلیل به دست می‌آید، تشریح بافت است که گزارش در شرایط خاص آن تولید شده است. در این مرحله تحلیل گر تلاش می‌کند که معنای مرتبط با بافت یا بافت‌های مرتبط با خلق متن را تبیین کند. در حقیقت در این مرحله، تحلیل‌گر در صدد کشف رابطه متن با زمینه خلق متن و بینامتنیت‌های مورد استفاده پدیدآورنده متن است.

دو مرحله بعد یعنی مراحل «عمیق» و «عمیق‌تر» مراحل اصلی تحلیل گفتمانی در روش پدام‌اند که کشف اصلی معناها، جهت‌گیری‌ها، گرایش‌ها و ناگفته‌ها در این دو مرحله صورت می‌گیرد. در مرحله عمیق، نتایج به دست آمده از مرحله سوم تحلیل یعنی «تحلیل توجیهی با توجه به سایر گرایش‌های متن» با گفتمان‌های مختلف مرتبط، مقایسه و بررسی می‌شوند.

در سطح چهارم «عمیق»، متن در زمینه موقعیتی تحلیل می‌شود. در اینجا، زمینه‌های مؤثر در خلق متن مورد توجه می‌باشند. متن در زمینه‌های مختلف خلق می‌شود؛ بنابراین آشنایی با زمینه‌های مزبور در حد امکان می‌تواند در این مرحله از تحلیل تأثیر

به سزایی داشته باشد. این مسئله به این معناست که تحلیل گر باید شناخت کافی از محیط و زمینه های خلق متن داشته باشد. در این مرحله، تحلیل گر میان متن و زمینه رابطه معنایی ایجاد می کند (بشیر، ۱۳۹۰، ص. ۱۲).

سطح چهارم در این روش را هم می توان با مرحله دیگری از روش فرکلاف یعنی ساختار و جانمایه متن و بافت داستان مرتبط دانست. این مرحله، مرحله خروج از ساختار ظاهری متن و توجه به فرامتن های مرتبط با متن است. فرامتن در این مرحله هر مسئله ای است که می تواند در خلق متن و فهم درست تر آن تأثیرگذار باشد و یا با آنها رابطه ایجاد کند.

مرحله پنجم «عمیق تر» مرحله حساس تحلیل است. تحلیل نهایی در این مرحله صورت می گیرد. محقق در این مرحله از تحلیل های سطح عمیق و نیز مطالب سه سطح نخست استفاده می کند و آنها را همزمان مورد توجه قرار می دهد. این سطح به نوعی خروج از روش فرکلاف است که به بررسی گفتمان های اجتماعی حاکم بر متن مورد تحلیل برای تولید معانی آن می باشد. در این مرحله، متن، بینامتنیت و فرامتن همزمان مورد توجه قرار گرفته و تحلیل نهایی ارائه می شود. مقایسه گفتمان های مختلف سیاسی - اجتماعی، کشف نقاط تفاوت یا اشتراک هر کدام از این گفتمان ها و در نهایت هم گزینش گفتمان برتر یا عناصر برتر گفتمانی در این مرحله صورت می گیرد.

«در این مرحله، کشف ناگفته ها بر پایه گفته ها انجام می گیرد. مرحله مزبور، مرحله نتیجه گیری از فرایند تحلیل انجام گرفته در مراحل قبلی است؛ بنابراین نوعی از جمع بندی، مقوله سازی کلان، نتایج نهایی و بالاخره استنباط کلی را نشان می دهد» (بشیر، ۱۳۹۰، ص. ۱۶).

۲-۲. روش گردآوری اطلاعات، جامعه هدف و نمونه

اینستاگرام به عنوان یکی از پرنفوذترین شبکه های اجتماعی در ایران به عنوان بستری برای مبادله پیام دینی تلقی می شود؛ لذا برای گردآوری اطلاعات در این مقاله با توجه به رویکردهای آن، ضمن بهره مندی از منابع کتابخانه ای، از داده های داده کاوی در حوزه رصد و پایش فضای مجازی، برای شناسایی بیشترین دنبال کننده کاربری های فعال محتوای دینی در اینستاگرام استفاده شده است. بررسی نتایج نشان می دهد دو فرد یعنی

علیرضا پناهیان با ۱۲ کاربری مرتبط با بیش از ۳ میلیون دنبال‌کننده و حسن آقامیری با ۵ کاربری مرتبط با بیش از ۵ میلیون دنبال‌کننده پُر نفوذترین کاربری‌های اینستاگرام را به عنوان مبلغ مذهبی در این فضا دارا می‌باشند. همچنین بررسی اولیه حاکی از رویکرد متفاوت این دو به حوزه پیام دینی است که این امر نیز با توجه به رویکرد این مقاله در انتخاب این دو فرد مورد توجه قرار گرفته است. در این مقاله آخرین پست‌ها (شامل پخش زنده سخنرانی که در پست اصلی بارگذاری شده، ویدئوهای تولیدی و عکس نوشت‌ها به همراه متن توضیح‌های هر پست) در بازه زمانی سه‌ماهه آخر سال ۱۴۰۰ و سه‌ماهه اول سال ۱۴۰۱ که شامل وقایع مختلف فرهنگی و اجتماعی می‌باشد، تحلیل می‌شود. تعداد نمونه از پست‌ها تا حدی است که بتوان در هر کاربری به اشباع نظری رسید. جامعه هدف اصلی این پژوهش همه پست‌های کاربری اصلی اینستاگرام دو روحانی مشهور در فضای عمومی و مجازی یعنی علیرضا پناهیان و حسن آقامیری است که در حوزه پیام دینی فعال هستند. کاربران این کاربری‌ها موضوع اصلی خود را ارائه تفسیرهایی از اعتقادات، اخلاق و شعائر مذهبی قرار داده‌اند و زمینه اصلی آنها فعالیت در این حوزه می‌باشد. در این مقاله رویکرد این دو در فضای اینستاگرام مورد توجه است و داده‌ها منطبق با فعالیت آنان در این شبکه اجتماعی جمع‌آوری شده است. در ادامه به معرفی مختصری از این دو نفر خواهیم پرداخت:

- سیدحسن آقامیری خوانساری (متولد ۱۷ اسفند ۱۳۵۸، تهران) روحانی خلع لباس شده ایرانی است که بیشتر به دلیل سخنرانی‌های جنجالی و به‌چالش کشیدن مسائل فرهنگی و حاکمیت مستقر در ایران شناخته می‌شود. منبرهای سیدحسن آقامیری معمولاً به صورت زنده از صفحه‌اش پخش می‌شوند.^۴
- علیرضا پناهیان (متولد ۲۸ فروردین ۱۳۴۴) روحانی شیعه ایرانی است. وی در سال ۱۳۸۹ در سمت‌های نایب رئیس قرارگاه عمار و عضو هیئت امنای دانشگاه هنر انتخاب شد. معاونت فرهنگی نهاد رهبری در دانشگاه‌ها و مسئول نهاد رهبری دانشگاه هنر از دیگر مسئولیت‌های وی بوده‌اند. او در تحصیلات حوزوی خود شاگرد روحانیونی چون مقام معظم رهبری، حسین وحید خراسانی و جوادی آملی

۴. fa.wikipedia.org/wiki/سید_حسن_آقامیری

بوده است. او از سخنرانان مراسم رسمی است که در حضور رهبر معظم انقلاب برگزار می‌شود.^۵

۳. یافته‌ها پژوهش

۳-۱. علیرضا پناهیان

۳-۱-۱. جمع‌بندی سه مرحله اول تحلیل گفتمان صفحه اینستاگرام علیرضا پناهیان در این بخش به دلیل افزایش حجم مقاله از میزان مجاز از ۳۹ نمونه انتخابی و تحلیل‌شده، تنها ۱۲ مورد اصلی آورده شده است.

جدول (۱): تحلیل گفتمان صفحه اینستاگرام علیرضا پناهیان

محتوای پست‌های اینستاگرام	تاریخ علاقه‌مندی / بازدید / اظهار نظر کردن	برداشت از متن	تحلیل توجیهی با توجه به متن‌های گذشته
خدا می‌فرماید هیچ جای دنیا جز آغوش من امن نیست، ما جایی گول می‌خوریم که ثبات در زندگی وجود داشته باشد، هر کس توانست به خدا بگوید من امنیت را از تو می‌گیرم این همیشه ایمان	خرداد ۱۴۰۱ ۶۱۰۰۰ بازدید ۵۵۴ اظهار نظر	حقیقت ایمان در درک عدم امنیت در دنیا و لزوم پناه بردن به خداست	قدرت مطلق در دنیا خداست
اگر با دخترانمان مهربان‌تر باشیم ریشه حجاب و عفاف محکم‌تر خواهد شد دیگر نیازی به کسی ندارند که بهش توجه کنند و با وقار و سنگین بار می‌آید... به او بها بدهند	خرداد ۱۴۰۱ ۲۹۰۰۰ بازدید ۳۹۹ اظهار نظر	تأکید بر حفظ بنیان خانواده و حفظ حجاب و عفاف با گرامی داشت زن	خانواده‌محوری با تأکید بر حفظ کرامت زن
از شما حرکت از خدا برکت، قدم اولی که ما بر میداریم چیه؟ اینکه به عیوب خودمون آگاه باشیم... خدا نواز شکرانه با کسی که عیب خودش را می‌داند برخورد می‌کند. تو توبه کن خدا گم شده‌اش را پیدا کرده و با شوق به سمتت میاد	اردیبهشت ۱۴۰۱ ۵۱۰۰۰ بازدید ۲۴۰ اظهار نظر	تأکید بر خودشناسی	اصالت رشد فردی در دین
بزرگ‌ترین گناه ترک زیست اجتماعی است، ترک مسئولیت است... بزرگ‌ترین گناه ترک امر به معروف و نهی از منکر است وقتی می‌خواهیم توبه کنیم از چی توبه کنیم... باید زجه بزیم تا این علاقه فردی زندگی کردن را ترک کنیم	فروردین ۱۴۰۱ ۱۶۷۰۰۰ بازدید ۴۶۰ اظهار نظر	نفی فردگرایی ذیل مفهوم امر به معروف و نهی از منکر	جامعه‌محوری ذیل مفهوم امر به معروف و نهی از منکر

محتوای پست‌های اینستاگرام	تاریخ علاقه‌مندی/ بازدید/ اظهار نظر کردن	برداشت از متن	تحلیل توجیهی با توجه به متن‌های گذشته
درباره شهید صدر یکی از ویژگی‌های ایشان مفاهیم دینی را در جامعه عملیاتی می‌کرد... ایشان فواید دین را می‌دیدند، چیزی که امروزه در تبلیغ دین نمی‌بینیم	خرداد ۱۴۰۱ ۷۸۰۰۰ بازدید ۲۵۱ اظهار نظر	نگاه برجسته شهید محمدباقر صدر درباره ضرورت عملیاتی کردن دین در جامعه	برجسته‌سازی کارآمدی دین در اداره جامعه
من کسی را جز مقام معظم رهبری نمی‌بینم که به دنبال مردم‌سالاری دینی باشد مجلس با شفافیت مخالف است چون می‌گویند مردم فشار می‌آورند و مردم تقویت می‌شوند	فروردین ۱۴۰۱ ۴۴۰۰۰ بازدید ۱۳۴ اظهار نظر	نگاه متفاوت دولتمردان نظام اسلامی در مورد مردم‌سالاری و توجه جدی رهبری به نقش مردم	مسئولیت اجتماعی مردم نسبت به حاکمیت
اصلاً بچه‌ها محبت به اهل بیت را از مادر یاد می‌گیرد و این اجتماع زنان است که این را منتقل می‌کند و این کودک با تمام اثرپذیری این را ثبت می‌کند	بهمن ۱۴۰۰ ۶۹۰۰۰ بازدید ۱۹۰ اظهار نظر	تأکید بر نقش مادر در انتقال ارزش‌های دینی و تأکید بر ساختار مناسک دینی	خانواده‌محوری در حفظ مناسک دینی
(معرفی کتاب ابن هشام) تمام مسائل پیامبر اسلام مسائل دوران ماست، پیامبر اسلام در واقع برای اصلاح دین آمدند. برای مقابله با غرور مؤمنان آمدند... اولین دلیل غرور نزدیکی به کعبه دوم واقع سپاه ابرهه... نتیجه‌اش این شد که دینداری را سخت‌گیرانه‌تر کردند و در عین حال فسادشان هم بیشتر شد. مشکل اول شیعیان امروز غرورشان است و به همین خاطر مسئولیت اجتماعیشان را فراموش کرده‌اند.	فروردین ۱۴۰۱ ۶۳۰۰۰ بازدید ۱۵۶ اظهار نظر	نفی فضیلت‌گرایی قومی در شیعه در مقابل مسئولیت اجتماعی	ترجیح نگاه تمدنی نسبت به قوم‌گرایی دینی
در این شب قدر استغفار کنیم می‌خواهیم به درد بشریت بخوریم صادقانه بگوییم امشب می‌خواهم مسئولیت اجتماعیم را برای امام زمان انجام می‌دهم خدا می‌گوید این راست می‌گه بقیه‌اش با من...	فروردین ۱۴۰۱ ۸۱۰۰۰ بازدید ۳۱۱ اظهار نظر	پیوند موعودگرایی بر تکلیف‌گرایی امروز	پیوند تکلیف‌گرایی و مسئولیت اجتماعی در دوران انتظار
بنده نامی را برای قرن آینده پیشنهاد می‌دهم. قرن آینده قرن تمدن جایگزین تمدن غرب است، که به اذعان بسیاری از اندیشمندان که تمدن جایگزین آن تمدن اسلامی و تمدن مهدوی خواهد بود... چون هیچ‌کس هیچ‌طرحی ندارد. اداره جهان از دست هیچ‌کس بر نمی‌آید و سازمان ملل نمی‌تواند نظم جهان را تأمین کند... ما تنها کسانی که هستیم که درباره آینده حرف می‌زنیم، چهل سال است ما در	اسفند ۱۴۰۰ ۶۳۰۰۰ بازدید ۴۱۳ اظهار نظر	غلبه نگاه تمدنی و تبیین سیاسی و حاکمیتی از دین به‌عنوان برداشت مهدویت نگاه تمدنی به دین و جایگاه تمدنی برای دین در آینده جهان	نگاه تمدنی به دین ذیل مفهوم مهدویت

محتوای پست‌های اینستاگرام	تاریخ علاقه‌مندی/ بازدید/ اظهار نظر کردن	برداشت از متن	تحلیل توجیهی با توجه به متن‌های گذشته
مجامع دینی جواب ادعاهای باطل را دادیم			
بعد از ۱۰ سال به جهاد تبیین دین رسیدیم... پس درست عمل نکردم نتیجه این شده که در جامعه انواع سکولاریزم غلبه دارد حتماً ما درست حرف نزدیم (بخشی از بیانات مقام معظم رهبری در ضرورت تبیین دینی)	فروردین ۱۴۰۱ ۵۲۰۰۰ بازدید ۲۴۲ اظهار نظر	نفی انواع سکولاریسم با برجسته‌سازی رهبر انقلاب	نفی انواع سکولاریسم

منبع: (نویسنده)

۳-۱-۲. مرحله چهارم از تحلیل گفتمان پدام علیرضا پناهیان

در این بخش مرحله چهارم تحلیل گفتمان پدام از پست‌های اینستاگرام علیرضا پناهیان که جمع‌بندی سه مرحله اول یعنی محتوای پست‌های اینستاگرام، برداشت از متن و تحلیل توجیهی با توجه به متن‌های گذشته می‌باشد در قالب دوگانه‌های گفتمانی در فضای مجازی بررسی شده است.^۶

۱- **ضدیت در مقابل تساهل**؛ توجه به مرزبندی‌های شفاف در مسئله خیر و شر، ظلم و عدل و درست و نادرست در گفتمان دینی پناهیان، نشان از حقانیت دین اسلام در پیام‌های دینی این روحانی دارد، با این حال در مبحث انسان‌گرایی با گزاره رحمت و بخشش خداوند، بنده گنهکار را به نوعی با تساهل از نوع رحمت در بخشش پروردگار به سمت خیر سوق می‌دهد. این تسامح در دینداری در تحلیل‌های توجیهی رشد فردی در دین و تکامل تدریجی انسان با گزاره‌هایی چون خودشناسی و تکامل در گرو صبر و رنج نیز مشهود است؛ البته گرایش پناهیان به سمت ضدیت در این دوگانه زمانی پُررنگ می‌شود که صحبت از نهادگرایی و تبلیغ در دین به میان می‌آید، قائل بودن به حقانیت اسلام و ترویج و تبلیغ آن به عنوان تنها مکتب کامل انسانی تا جایی پیش می‌رود که حق و باطل را نه تنها منحصر به یک گروه خاص نمی‌داند که با نگاه تمدنی به آن در مجموعه‌ای از فرهنگ‌ها، ردایی آرمان‌گرایانه بر دوشش می‌اندازد. او در تبلیغ دین جبهه

۶. تعاریف مفهومی دوگانه‌های گفتمانی قبلاً در بخش نظری ذکر شده است.

حق را تنها اسلام می‌داند و وارد میدان تکثرگرایی دینی نمی‌شود و بر نهادگرایی دینی تأکید ویژه دارد. از آنجایی که دین به‌عنوان نماینده خدا با مبنای قدرت مطلق خداوند، جهان‌شمولی قرآن و قدرت اهل بیت سه‌گانه‌ای فرامادی به مفهوم انسان‌گرایی در گفتمان پنهان می‌دهند، او همچنان حق را به‌عنوان اصل اساسی ضدیت در دین در گفتمان خود حفظ می‌کند.

۲- جمع‌گرایی در مقابل فردگرایی؛ جمع‌بندی تحلیل توجیهی مرحله سوم تحلیل گفتمان پیام دینی پنهان‌نشان‌دهنده غلبه جمع‌گرایی بر فردگرایی علی‌الخصوص در برجسته‌سازی مسئولیت اجتماعی در حاکمیت دینی و جامعه‌محوری ذیل مفهوم امر به معروف و نهی از منکر بیان می‌شود. او با اشاره به روایتی از حکومت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) از اهمیت مسئولیت اجتماعی مردم به‌عنوان یک تربیت دینی یاد می‌کند. همچنین تأکید بر خانواده‌محوری به‌عنوان واحد اصلی جمع‌گرایی در دین و اشاره به اهمیت کرامت زنان در خانواده با یاد کردن از عظمت حضرت خدیجه (سلام‌الله‌علیها) همواره مورد توجه است. در جمع‌گرایی با تأکید بر نقش خانواده در انتقال ارزش‌های دینی و حفظ مناسک دینی، بازهم اجتماع زنان و مادران را در حفظ و تعالی ایمان و معرفت ذیل خانواده‌محوری و اثرگذار می‌داند. در مقابل، فردگرایی تنها زمانی در پیام دینی پنهان‌نشان‌دهنده می‌شود که رشد فردی همراه با تقوا در دین به‌عنوان یک اصل اخلاقی در تربیت اسلامی مدنظر باشد؛ البته در نهایت این رشد فردی نیز در مسیر خدمت خانواده و جامعه قرار می‌گیرد.

۳- آرمان‌گرایی در مقابل مادی‌گرایی؛ اصلی‌ترین دال مرکزی در گفتمان پنهان‌نشان‌دهنده می‌توان به آرمان‌گرایی اختصاص داد، تمامی گزاره‌های مربوط به انتظار و مهدویت در پیام دینی صفحه اینستاگرام این روحانی بر پایه آرمان‌گرایی بنا نهاده شده است. او تکلیف‌گرایی در دوران انتظار را با آرمان‌گرایی پیوند می‌زند و آن را مسئولیتی اجتماعی قلمداد می‌کند، تا جایی که تقویت جایگاه مردم در نظام اسلامی را در جهت حمایت از ولی فقیه می‌داند. همچنین در بُعد فردی، مرگ آگاهی (آخرت‌گرایی) و تدریجی‌بودن تکامل رشد فردی در سایه دین در پیام‌های دینی پنهان‌نشان‌دهنده بر مفهوم مرگ آگاهی در مفاهیم دینی مشهود است. بسط مفهوم آرمان‌گرایی در گفتمان پنهان‌نشان‌دهنده تا جایی پیش

می‌رود که تمدن‌گرایی اسلامی را نیز ذیل مفهوم مهدویت تعریف می‌کند و گزاره‌هایی مانند امر به معروف و نهی از منکر و نفی انواع سکولاریسم را در کنار برجسته‌سازی اصل ولایت فقیه در خدمت تحقق آرمان تمدن اسلامی می‌داند.

۴- عمل‌گرایی در مقابل عمل‌گریزی؛ اصالت عمل در پیام‌های دینی پناهیان در گزاره مسئولیت اجتماعی و تلاش افراد درون اجتماع ناظر به چشم‌اندازهای آرمان‌گرایانه در تمدن اسلامی در سایه مهدویت معنا می‌یابد. پناهیان به نقل از «شهید صدر» مفهوم کارآمدی دین را به‌عنوان یکی از اصول اساسی فقه در تبلیغ دین اسلام بیان می‌کند. او با برجسته‌سازی کارآمدی دین در اداره جامعه به‌معنای عملیاتی و فایده‌مند بودن دین، مانند عملی کردن امر به معروف و نهی از منکر در ساختار حاکمیت همچنان دین اسلام را یگانه راه رسیدن به تمدن می‌داند. همچنین با پیوند مفهوم مقاومت با مهدویت بر اصالت عمل صحه می‌گذارد، این گزاره در جایی معنا پیدا می‌کند که آرمان فلسطین به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شعارهای نظام و وطن‌پرستی، مفهومی انسانی و دینی به خود می‌گیرد.

۵- انسان‌گرایی در مقابل ساختارگرایی؛ انسان‌گرایی به‌معنای محوریت «انسان‌ها» در تحول‌های اجتماعی در گفتمان پناهیان کاملاً برجسته است. در بُعد اجتماعی تمام گزاره‌های مرتبط با مسئولیت اجتماعی در حاکمیت و امر به معروف و نهی از منکر نشان از نگاه انسان‌گرایانه او در پیام‌های دینی دارد، انسان حاضر در این گفتمان با رشد فردی در سایه تقوا و معنویت‌گرایی در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی معنا پیدا می‌کند. یادآوری انجام تعاونی برای برقراری حق و کمک به امام زمان در دوران انتظار مکلف، موظف و مسئول بودن فرد در حاکمیت، نشانه‌ای از انسان‌گرایانه بودن گفتمان پناهیان و نفی ساختارگرایی به‌معنای کلی آن است.

۶- سیاست‌گرایی در مقابل سیاست‌گریزی؛ تأکید بر ضرورت جهاد تبیین در دین برای از میان برداشتن انواع سکولاریسم در جامعه و همچنین برجسته‌سازی اصل ولایت فقیه در حاکمیت، به‌طور روشن سیاست‌گرایی را در گفتمان پناهیان نشان می‌دهد، به‌طوری‌که با نشان دادن تغییر معنای استضعاف از یک امر مردمی در بعد اقتصادی به یک امر حکومتی در بعد سیاسی، حمایت خود را از حاکمیت ولایت فقیه در سایه تبعیت از گفتمان رهبری نشان می‌دهد. در این رابطه تمرکز بر تأثیر دین در همه شئون زندگی و

پیوند آن با مفهوم مسئولیت اجتماعی به عنوان شاخص دینداری در حاکمیت، نشان‌دهنده جداناپذیری دین از سیاست در گفتمان اصلی این روحانی می‌باشد.

۳-۱-۳. مرحله پنجم تحلیل گفتمان علیرضا پناهیان

در گفتمان علیرضا پناهیان، دال مرکزی بر پایه آرمان‌گرایی بنا شده و بقیه تحلیل‌های توجیهی حول محور این دال مرکزی مفصل‌بندی شده‌اند. آرمان‌گرایی در این گفتمان در واقع، نمایی است که مفهوم مهدویت و دوران انتظار شاکله اصلی آن و تمام مفاهیم مستتر در دوگانه‌های گفتمانی دیگر عناصر این نما را تشکیل می‌دهند. پناهیان با تأکید بر اهمیت تمدن اسلامی به عنوان مفهومی کلی ذیل مهدویت، با اشاره به دوران حکومت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) و پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، ساختار امر به معروف و نهی از منکر را محور اصلی دوران انتظار می‌داند و از طرفی معتقد است، زمانی حکومت اسلامی به نتیجه می‌رسد که مردم مسئولیت‌پذیر باشند. او از گزاره‌های اصلی خداوند، قرآن و اهل بیت به عنوان سه ضلع اصلی ضدیت در حقانیت دین اسلام یاد می‌کند. با مبنا قرار دادن خداوند (به عنوان قدرت مطلق و محور قرار دادن صفات خداوند در راه رسیدن به تکامل)، قدرت اهل بیت (علیهم‌السلام) (به معنای وسیع بودن محبت و کرامت اهل بیت (علیهم‌السلام)) به عنوان شارعان اصلی دین و جهان‌شمول بودن قرآن (به عنوان راهی برای باور به قدرت مطلق خداوندی)، این سه را اصلی‌ترین مفاهیم فرامادی در آرمان‌گرایی می‌داند. پناهیان با توضیح عبارت «بخوانید مرا تا اجابت کنم شما را» به تساهل دینی در بخش بنده گنهگار اشاره می‌کند و با نفی فضیلت‌گرایی قومی در شیعه، خود را از دام بنیادگرایی و تکثرگرایی دینی می‌رهاند. همچنین او با ارزش‌زدایی از مفهوم استضعاف در شناخت منافقان، ضرورت جهاد تبیین در دوران انتظار و حضور تمام و کمال دین در امور زندگی به معنای نفی سکولاریسم در دین، مرز جهاد با دشمن را مشخص می‌کند و حمایت خود را از گفتمان حاکمیت اسلامی و تبعیت از گفتمان رهبری اعلام می‌کند. گرایش‌های روشن پناهیان در تحلیل ۵ مرحله گفتمانی ذکر شده، مشخصاً گفتمان تمدن‌گرایی را در میان دسته‌های گفتمانی مبانی نظری پژوهش تأیید می‌کند. همچنین با توجه به تأکید این روحانی بر ایدئولوژی اسلام سیاسی، جمهوریت و اسلامیت، گفتمان مقاومت اسلامی و انقلاب اسلامی را نیز در نحله فکری خود جای می‌دهد.

۲-۳. حسن آقامیری

۲-۳-۱. جمع‌بندی سه مرحله اول تحلیل گفتمان صفحه اینستاگرام حسن آقامیری

در این بخش به دلیل افزایش حجم مقاله از میزان مجاز از ۴۹ نمونه انتخابی و تحلیلی شده تنها ۱۴ مورد اصلی آورده شده است.

جدول (۲): تحلیل گفتمان صفحه اینستاگرام حسن آقامیری

سکانس‌های گزینش شده از فیلم	تاریخ علاقه‌مندی / بازدید / اظهار نظر کردن	برداشت از متن	تحلیل توجیهی با توجه به متن‌های گذشته
من می‌گم اسلام یعنی پذیرش حق هرکسی بگوید من نوکرشم چه زرتشت بگوید چه بودا چرا بزرگان ادیان را توی سرهمدیگر می‌زنیم حرف حساب هرکسی بگوید من قبول دارم من تبلیغ دین نمی‌کنم من انسانیت تبلیغ می‌کنم	خرداد ۱۴۰۱ ۱۰۵م بازدید ۵هزار اظهار نظر	اصالت دادن به انسانیت در موضوع حق در مقابل نهادگرایی و فرقه‌گرایی	حقیقت امری انسانی است نه نهادی و فرقه‌ای
در جریان متروپل: (ویدیو از خرابی متروپل و مسئولان و روحانیون) ما به درستی حق داریم که بخوایم دادگاه علنی برگزار بشه و تمام کسانی که ممکنه در این طرح اتهامی متوجه‌شون باشه، در دادگاه احضار بشند.	اردیبهشت ۱۴۰۱ ۱۰۵م بازدید ۵۹۰۰ اظهار نظر	انتقاد به متولیان حکومت دینی و مطالبه احقاق حقوق مردم	حق اعتراض به ناکارآمدی حکومت در احقاق حقوق مردم
من به‌عنوان به شهروند، به‌عنوان یه آدم عادی، فکر می‌کنم که، دولت اگه نتونه مردم رو، تک‌تک مردم رو، با توضیح و با گفتگو با سیاست‌هاش همراه کنه، اگه صادقانه برنامه‌هاش رو در معرض نقد و نظر متخصصان قرار نده، متأسفانه قطعاً برنامه جراحی اقتصادش شکست می‌خوره.	اردیبهشت ۱۴۰۱ ۱۰۵م بازدید ۵۹۰۰ اظهار نظر	موقفیت دولت در گرو اقتناع افکار عمومی	اولویت نظر اکثریت در حکمرانی
خیلی از چیزهایی که به نام دین الان داریم انجام می‌دیم ربطی به بیرون داره نه به درون ما، برای همین روی ما تأثیری نداره، از معنا خارج شده و شده یه متن بیرونی، تکامل شرط داره، باید از درون باشه نه از بیرون ما خواستیم از بیرون تغییر بدیم یه تمدنی ساختیم که داره به همه چی لطمه میرنه	اردیبهشت ۱۴۰۱ ۱۸م بازدید ۶۴۰۰ اظهار نظر	تأکید بر تحول درونی و اخلاقی نسبت به نگاه تمدنی	نقی برداشت‌های تمدن‌گرایانه از دین
علامه طباطبائی میگه المیزان رو خانم نوشته،	اردیبهشت ۱۴۰۱	انتقاد از تبعیض نسبت	تأکید بر تحول دین نسبت

تحلیل توجیهی با توجه به متن‌های گذشته	برداشت از متن	تاریخ علاقه‌مندی / بازدید / اظهار نظر کردن	سکانس‌های گزینش شده از فیلم
حقوق زنان	به حقوق زنان	۱۳م بازدید ۴۲۰۰ اظهار نظر	گره‌هاش تو رابطه با خانمم باز شد توی مراعات حقوق همسرم... ما در طول تاریخ زن‌ها رو از کتاب محروم کردیم؛ ولی غافل بودیم از اینکه آگاهی در درون اتفاق می‌وفته... تو جامعه ما زن به حجاب اعتراض می‌کنه ۲۰سال می‌ندازنش زندان... مرده هزاران اختلاس می‌کنه ۱۰سال برایش می‌برن... معلومه تو دادگاه‌ها چه خبره زن به جور دیگه می‌فهمه باید حقوقشو در نظر بگیرین ما به اسم غیرت دخترامونو از تحصیل محروم می‌کنیم
فدا شدن حقیقت دین در مواجهه با امر سیاسی	تأکید بر انحراف جامعه و حاکمیت از حقیقت دین (به‌خاطر مسائل سیاسی حقیقت دین فدا شده)	اردیبهشت ۱۴۰۱ ۱۵م بازدید ۵۹۰۰ اظهار نظر	ما به خدایی درست کردیم که باید دوزخ بزینم چون همیشه دوستش داشت خدایی که تو کشور ما خلق کردن قابل پرستش نیست شما هیچیتون مثل پیغمبر نیست به‌خاطر همین مردم کافر میشن اونو میدیدن مسلمون میشدن (تصویری از آقای ماندگاری در شبکه تلویزیونی ایران)
نیاز به تحول در ساختار تربیتی	ناکارآمدی نظام آموزشی در انتقال مفاهیم دینی	بهمن ۱۴۰۰ ۲۱م بازدید ۲۷۰۰ اظهار نظر	تمام بچه‌های دهه شصت یادشونه آخرسال کتابارو یا آتیش میزدن یا باهانش فوتبال بازی میکردن، چرا به جامعه شناس نشست فکر کنه چرا دانش آموزا اینکارو میکردن چرا معلم‌ها و دانش آموزا از مدرسه بیزارن؟ تو کدوم مدرسه ذهن باز میشه؟ کجاست که تاریکی به روشنائی تبدیل میشه کجاست که آگاهی اتفاق می‌وفته؟
تأکید بر اصالت تکامل جمعی بر رشد فردی	انتقاد به عرفان‌های فردی و تأکید بر تأثیر جامعه در تکامل انسانیت	دی ۱۴۰۰ ۱م بازدید ۱۴۰۰ اظهار نظر	همچنان که انسان جامعه رو میسازه این جامعه است که داره انسان رو میسازه. مثل رابطه برگ با درخت. پس هرکس که به اسم عرفان یا خودسازی یا هرچیز دیگه‌ای تو رو از جامعه جدا کرد در اصل داره تو رو از انسانیت جدا میکنه. انسان در جامعه ساخته میشه نه در تنهایی!

سکانس های گزینش شده از فیلم	تاریخ علاقه مندی / بازدید / اظهار نظر کردن	برداشت از متن	تحلیل توجیهی با توجه به متن های گذشته
امام جمعه اصفهان میگه بباین جمع شیم بساط روزه خواران رو بهم بزنینم، شما داری مردم رو زوبروی مردم می ذاری، مردم میدونن چجوری باهم حرف بزنین شما نمی خواد بگی، مردم که ضابط قضائی نیستن... شما برو اون گندایی که قبلاً زدی رو جمع کن که آبروی جمهوری اسلامی رو در مجامع بین الملل بردی	فروردین ۱۴۰۱ ۱۰،۵ بازدید ۳۵۰۰ اظهار نظر	انتقاد از دخالت روحانیون در فرهنگ عمومی	ناکارآمدی نهاد روحانیت در حاکمیت
خوب که دقت کنید هیچ چیز توی این عالم ثابت نیست و همه چیز در حال حرکت. حرکت اجزای عالم زیان خداست که با مخلوقاتش حرف می زنه. «در حیرتم که پشت به محراب کرده ایم در کشوری که قبله نما موج می زنه».	اردیبهشت ۱۴۰۱ ۱۰،۱ بازدید ۲۵۰۰ اظهار نظر	حرکت و تغییر نماد جهان بینی توحیدی است، نه ثبات	امکان زمان مند و مکان مند بودن فهم دینی
دین نمی تونه حتی کمترین میزان از آزادی افراد رو ازشون بگیره، این خلاف کمال و خلاف شعار و آرمان دینه اما تا دلشون بخواد به نام دین سر آزادی و آزادگان رو بریدنند...	فروردین ۱۴۰۱ ۱۰،۵ بازدید ۳۵۰۰ اظهار نظر	هدف تربیتی دین بدون آزادی در مسیر تکامل محقق نمی شود و محدودیت ها مانع تکامل و رشد دینی است	انسان گرایی
از علی ذهن ما تا خود علی (علیه السلام) یک علی فاصله است! عقل حجت باطنی بود برای شناخت حجت ظاهری با قالب گرایی های کور چراغ عقل را خاموش کردیم و در این تاریکی حجت ظاهری هم از دیدگان ما غایب شد! تا جایی که این روزها با شکم های پر برای کسی گریه می کنیم که در زمان خلافتش یک وعده غذای سیر نخورد...	اردیبهشت ۱۴۰۱ ۱۰،۳ بازدید ۴۲۰۰ اظهار نظر	تأکید بر انحراف جامعه و حاکمیت از حقیقت دین	ناکامی حاکمیت در تحقق ارزش های دینی

منبع: (نویسنده)

۲-۲-۳. مرحله چهارم از تحلیل گفتمان پدام حسن آقامیری

در این بخش مرحله چهارم تحلیل گفتمان پدام از پست های اینستاگرام حسن آقامیری که جمع بندی سه مرحله اول یعنی محتوای پست های اینستاگرام، برداشت از متن و

تحلیل توجیهی با توجه به متن‌های گذشته می‌باشد در قالب دوگانه‌های گفتمانی در دوران نوین بررسی شده است.^۷

۱- **ضدیت در مقابل تساهل**؛ حسن آقامیری در پیام‌های دینی خود با پرهیز از مرزبندی‌های سخت‌گیرانه، به تساهل و همزیستی سازش‌گرانه و منعطف با عقاید و سبک‌های زندگی گوناگون قائل است. می‌توان گفت از میان دوگانه‌های گفتمانی تساهل در گفتمان آقامیری بیشترین دلالت را دارد و دیگر تحلیل‌های توجیهی با این دال مرکزی مفصل‌بندی شده است. از این رو است که انسان‌گرایی در دین (با مفهوم اصالت دادن به معانی دینی در مقابل نهاد‌گرایی و فرقه‌گرایی در دین) را با مفهوم حقیقت پیوند می‌زند و به اصالت انسانیت در مقابل بقیه وجوه دین تأکید می‌کند. او از مفهوم حق به عنوان یک اصل یاد می‌کند و اذعان می‌دارد که اسلام و زرتشت و بودا و... ندارد و طرفدار انسانیت است. همچنین ردپای تساهل را می‌توان در مفاهیم اصالت دادن به آزادی بیان در انتقاد از مسئولان حکومتی، تحول در ساختار تربیتی با مثال ناکارآمدی نظام آموزشی در انتقال مفاهیم دینی و تأکید بر تحول دین نسبت حقوق زنان با انتقاد از تبعیض جنسیتی نیز دید.

۲- **جمع‌گرایی در مقابل فردگرایی**؛ جمع‌گرایی در گفتمان آقامیری در اولویت دادن به نظر اکثریت در حکمرانی کاملاً مشهود است، او معتقد است اگر دولت نتواند با گفتگوی اقناع‌کننده درباره سیاست‌هایش مردم را باخود همراه کند اقتصادش با شکست مواجه خواهد شد. همچنین در جایی که صحبت از تکامل رشد فردی است با انتقاد از عرفان، بر تأثیر جامعه در تکامل انسانیت تأکید می‌کند و با بیان این جمله که «همچنان که انسان جامعه را می‌سازد، جامعه نیز در حال ساختن انسان است» به اهمیت رابطه انسان و جامعه اشاره می‌کند.

۳- **آرمان‌گرایی در مقابل مادی‌گرایی**؛ در این دوگانه گفتمانی با تمرکز آقامیری بر نفی برداشت‌های تمدن‌گرایانه از دین (با مفهوم تأکید بر تحول درونی و اخلاقی نسبت به نگاه تمدنی) و همچنین ناکارآمدی نهاد روحانیت در حاکمیت و ناکارآمدی حاکمیت در احقاق حقوق مردم از آرمان‌گرایی فاصله می‌گیرد. او با اشاره مستقیم به حوادث و

۷. تعاریف مفهومی دوگانه‌های گفتمانی قبلاً در فصل چهارم ذکر شده است.

مسائل اجتماعی، تورم اقتصادی، اختلاس‌ها و فسادهای مالی، نارضایتی گسترده مردم و... عملکرد مسئولان نظام و متولیان حکومت دینی را زیر سؤال می‌برد. باید توجه داشت که همه موارد ذکر شده به معنای مادی‌گرایی به واسطه فروکاستن آرمان‌های افراد به سطح لذت‌های مادی نیست بلکه او با انتقاد از وضعیت موجود و تعارض فهم سنتی از دین و مصلحت اجتماع قائل به «این جهانی‌نگری» است.

۴- عمل‌گرایی در مقابل عمل‌گریزی؛ عمل‌گرایی در گفتمان آقامیری با تأکید بر حرکت و تغییر به‌عنوان نماد جهان‌بینی توحیدی به‌عنوان گزاره‌ای بر زمان‌مند و مکان‌مند بودن فهم دینی مشهود است، او همچنین با اشاره به مشکل نظام آموزشی در چندین نسل پیاپی بارها به لزوم تغییر در ساختار تربیتی اصرار می‌ورزد و به‌کرات با انتقاد به تفکرهای بنیادگرایانه دینی مسئولان نظام هربار به عمل‌گرایی تأکید ویژه دارد.

۵- انسان‌گرایی در مقابل ساختارگرایی؛ آقامیری در این دوگانه با اصالت دادن به انسانیت در مقابل بقیه وجوه دین با اشاره به جمله «اسلام انسان، انسانیت اوست» به نقل از سیدموسی صدر بر انسان‌گرایی تأکید ویژه دارد، تا جایی که بارها نظر اکثریت مردم در حکمرانی را اولویت می‌داند. همچنین با نقد ساختار و تأکید بر ناکارآمدی حکومت در تحقق ارزش‌های دینی و احقاق حقوق مردم از ساختارگرایی فاصله می‌گیرد. انسان‌گرایی در یک معنای دیگر با قرائت آزادی در مسیر تکامل در گفتمان آقامیری بازهم از مسیر تساهل می‌گذرد و محدودیت‌های ساختاری را مانع تربیت و رشد دینی فردی می‌داند، بدین معنا که دین نه‌تنها کمترین میزان از آزادی افراد را نمی‌گیرد که در کمال آزادی و اختیار ما را به سمت تکامل راهنمایی می‌کند که اگر غیرازاین باشد خلاف کمال و آرمان دین است.

۶- سیاست‌گرایی در مقابل سیاست‌گریزی؛ گفتمان آقامیری مشخصاً با گزاره‌هایی مانند تعارض بین حرف و عمل حاکمان و متولیان دین، ناکارآمدی حکومت در احقاق حقوق مردم و انتقاد به عملکرد مسئولان و فساد در حوزه‌های اقتصادی به ناکامی حاکمیت در عرصه‌های مختلف تأکید دارد و از طرفی با اشاره به فداشدن حقیقت دین در مواجهه با امر سیاسی و تعارض فهم سنتی از دین و مصلحت اجتماع و تعارض سیاست با ارزش‌های دینی، یکسره بر تعارض دین با سیاست تأکید می‌ورزد و انحراف

جامعه و حاکمیت از حقیقت دین را با مثال‌هایی از خلافت امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) و مقایسه با زمان حال نشان می‌دهد.

۳-۲-۳. مرحله پنجم حسن آقامیری

در گفتمان حسن آقامیری، دال مرکزی بر پایه تساهل بنا شده و بقیه تحلیل‌های توجیهی حول محور این دال مرکزی مفصل‌بندی شده‌اند. آقامیری با منعطف بودن نسبت به عقاید و سبک‌های گوناگون زندگی، محوریت را «حق» می‌داند و به بیان او تفاوتی ندارد که حق از زبان چه دین، مذهب و مکتبی باشد، بدین معنا او با مفهوم تکثرگرایی در دین هم‌چنان در دوگانه تساهل و ضدیت به‌سمت تساهل می‌رود. پیوند میان انسان‌گرایی و دین نیز با پهلوی زدن به مفهوم تساهل در اصالت دادن به انسانیت در گفتمان آقامیری بارها تکرار شده است. او کنترل‌گری درونی را یک اصل می‌داند و معتقد است راه رسیدن به حق از مسیر درک باطل می‌گذرد و با اشاره به آیه ۱۷ سوره مریم (و هیچ‌یک از شما باقی نماند مگر اینکه وارد جهنم شود)، راه رسیدن به بهشت را گذر از جهنم می‌داند. انتقاد صریح و اشاره مستقیم آقامیری به ناکارآمدی حکومت در اداره جامعه و فاصله زیاد دین با آنچه در عمل در حاکمیت اتفاق می‌افتد، یکی از مهم‌ترین و پرورزترین دال‌های مرکزی پیام‌های دینی اوست، آنجا که او عوامل نابودی سرمایه‌های اجتماعی‌ای چون نخبه‌کشی را با مثال از حادثه عاشورا و تعمیم آن به سیاستمداران پشت‌پرده جامعه امروز، جاه‌طلبی افراد فرصت‌طلب و سوءاستفاده از حسادت برخاسته از حس عقب‌افتادگی توده‌ها بیان می‌کند، بازهم بر سیاست‌گریزی از حاکمیت رسمی تأکید می‌ورزد. سیاست‌گریزی و سیاست‌گرایی در گفتمان آقامیری مربوط به حاکمیت رسمی است. او وارد سیاست می‌شود ولی نه از آن جهت که آن را تأیید کند که منتقد وضعیت موجود است. او با اشاره به آسیب‌هایی که سیاست به دین زده است مشخصاً به حاکمیت انتقاد دارد چون اساساً قائل بر تساهل است. تحلیل گفتمان منظومه فکری آقامیری در این ۵ مرحله در قالب دوگانه‌های گفتمانی تکلیف‌گرایش‌های این روحانی در دیگر گفتمان‌های دینی تعریف‌شده در مبانی نظری پژوهش را روشن می‌کند، از آنجایی که دال مرکزی تساهل در گفتمان وی محوریت اصلی را برعهده دارد می‌توان نتیجه گرفت روشنفکری دینی با گزاره عقل خودبنیاد با در نظر

گرفتن مسائل دینی در قالب زمان و مکان منطبق است. همچنین وجود برخی دلالت‌ها در تسامح نسبت به ایدئولوژی‌های مختلف که بخشی از ایدئولوژی غرب را نیز در برمی‌گیرد با پهلوزدن به گفتمان غرب‌گرایی کمی به این پارادایم فکری نزدیک می‌شود؛ اما از آنجا که واژه غرب‌گرایی برچسب منفی برای روحانیون محسوب می‌شود دلالت‌های آقامیری در این حوزه غیرمستقیم و خاموش است.

نتیجه‌گیری

با توجه به مراحل پنج‌گانه از تحلیل گفتمان پدما و بررسی پست‌های اینستاگرام از دو روحانی پُرنفوذ (علیرضا پناهیان و حسن آقامیری) در این شبکه اجتماعی، نتیجه‌گیری بر مبنای مقایسه این دونفر در دو گانه‌های گفتمانی مذکور بحث می‌شود. مبنای مقایسه، همگرایی و واگرایی دو گانه‌ها در کلیت گفتمان پیام‌های دینی است که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول (۲): مقایسه‌ای اجمالی گفتمان علیرضا پناهیان و حسن آقامیری در قالب دو گانه‌های گفتمانی

علیرضا پناهیان	حسن آقامیری	دو گانه گفتمانی
گرایش به ضدیت	گرایش قوی به تساهل	ضدیت / تساهل
جمع‌گرا	جمع‌گرا	جمع‌گرایی / فردگرایی
آرمان‌گرا و تمدن‌محور	انتقاد از آرمان‌گرایی حاکمیت	آرمان‌گرایی / مادی‌گرایی
انسان‌گرا	انسان‌گرا	انسان‌گرایی / ساختارگرایی
سیاست‌گرا	انتقاد از حاکمیت	سیاست‌گرایی / گریز
عمل‌گرا	عمل‌گرا	عمل‌گرایی / گریز

منبع: (نویسنده)

پناهیان در دو گانه‌های ضدیت / تساهل، آرمان‌گرایی / مادی‌گرایی و سیاست‌گرایی / گریز به سمت ضدیت، آرمان‌گرایی و سیاست‌گرایی گرایش دارد؛ در مقابل آقامیری در همین دو گانه‌ها، تساهل‌گرا، منتقد آرمان‌گرایی حاکمیت و مخالف دخالت دین در سیاست است؛ اما در سه دو گانه دیگر یعنی جمع‌گرایی / فردگرایی، انسان‌گرایی / ساختارگرایی و عمل‌گرایی / گریز، دو روحانی دیدگاه‌های مشترک و نسبتاً نزدیکی دارند.

در مرحله پنجم، با در نظر گرفتن دال مرکزی هر گفتمان، تفاوت‌ها بارزتر می‌شود؛ پناهیان بر محور آرمان‌گرایی و تمدن‌گرایی و آقامیری بر محور تساهل و روشنفکری دینی می‌چرخد. نتایج حاصل از تحلیل گفتمان در مرحله نهایی نشان می‌دهد که گفتمان غالب در پیام‌های دینی علیرضا پناهیان، بر محور «آرمان‌گرایی و تمدن‌گرایی اسلامی» شکل گرفته است. این یافته با نظریه تمدن‌گرایی در بخش مبانی نظری همخوانی دارد. از سوی دیگر، گفتمان حاکم بر پیام‌های دینی حسن آقامیری از محور «تساهل و انتقاد از حاکمیت رسمی دینی» می‌گذرد که منطبق بر نظریه روشنفکری دینی است.

کتابنامه

- اخوان مفرد، م. (۱۳۹۳). جهانی‌سازی، ارتباطات و مسئله هویت. تهران: دانشگاه تهران.
- بشیر، حسن (۱۳۹۰). سیاست فرهنگی تفاوت در بازنمایی حجاب اسلامی در رسانه‌های غربی. *تحقیقات فرهنگی ایران*، سال چهارم، (۳).
- بشیر، حسن (۱۴۰۰). فرایند ساخت معنا در تحلیل گفتمان با روش «پدام» با مطالعه موردی بیداری اسلامی. *روش‌شناسی علوم انسانی*، ۲۷(۱۰۶)، ۳۱-۴۸.
- بشیر، حسن و احسانی‌فر، علی (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان مناظره تلویزیونی در انتخابات دهم ریاست جمهوری اسلامی ایران (خردادماه ۱۳۸۸). *رهپویه فرهنگ و ارتباطات*، ۱۹-۷، (۳).
- دیرکس، کلود (۱۳۸۰). ساختار و کارکردهای اجتماعی اسطوره. مترجم: فریدون بدره‌ای. تهران: مرکز.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۵). حقوق اساسی و ساختار حکومت در جمهوری اسلامی ایران. تهران: سخن.
- قوام، عبدالعلی؛ بهرامی، بهروز (۱۳۹۲). دولت الکترونیک و حقوق شهروندی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ دوم.
- کازرونی سعدی، رحیم (۱۳۹۸). عوامل زیربنایی تقویت کنش انقلابی در گفتمان اسلامی یک چارچوب مفهومی اولیه. *فصلنامه علمی - پژوهشی «پژوهشنامه انقلاب*

اسلامی»، سال نهم، (۳۱).

میرزائی، ع. (۱۴۰۰). تحلیل گفتمان حوزه معنایی اراده بشری با رویکرد پدام. فصلنامه

میان رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۲(۲)، ۱۳۵-۱۵۹.

نجاتی ارانی، حمید (۱۳۹۱). تاریخ تطبیقی ادیان (از هزاره اول تا هزاره سوم پیش از

میلاد). قم: زائر.

نصر، سیدحسین (۱۳۸۳) سنت عقلانی اسلامی در ایران ترجمه و تحشیه سعید دهقانی

تهران قصیده سرا.

هاروارد، استیگ (۱۳۸۹). رسانه‌ای شدن فرهنگ و جامعه. ترجمه سیدمحمد مهدی‌زاده،

تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

Giddens, A. (1999b). Lecture 2 - Risk-Hong Kong -, in Runaway World : BBC Reith Lecture, from: http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/week2/week2.htm (11. Sep. 2006).

Hogan, B. W. a. B. (2004). *The Immanent Internet. Netting Citizens: Exploring Citizenship in a Digital Age*. IEdinburgh: St. Andrew Press, 54-80.

Smith. Wilfred Cantwell (1998). *Faith and Belief: the Different Between Them*. England: Oneworld Publication.

Smith. Wilfred Cantwell (1998). *Faith and Belief: the Different Between Them*. England. Oneworld Publication.

Wellman, B. & Hogan, B. (2004). *The immanent internet. Netting citizens: Exploring citizenship in a digital age*, 54-80.

پښتو ښکته ځاښه علوم انساني و مطالعات فرښکته
پرتال جامع علوم انساني